

Марин Георгиев

ТРЕТИЯТ РАЗСТРЕЛ

РОМАН-РАЗСЛЕДВАНЕ

Съвместно издание на "Литературен форум" – ООД
и
ВИК "Св. Георги Победоносец"

СОФИЯ 1993 г.

Книга първа

Поетът
и неговият изкусител

(ИЗ ДНЕВНИКА)

Няколко пъти чрез секретарката на министър Соколов правихме опит за уреждане на среща разговор с него в редакцията, който да публикуваме. На третия опит той ни покани в кабинета си за предварителна уговорка. Беше сряда – 17 юни, три часа. Отидохме тримата: Марко Ганчев, Атанас Свиленов и аз. На чаша горещо кафе и изстудена кола, покрай многото теми стана дума и за дело 585/42 – Антон Иванов, Вапцаров и останалите.

Министър Соколов ни подхвърли възможността да го проучим и публикуваме във вестника. "Прелистих" набързо хората от редакцията и предложих Владимир Попов – съвестен читател, редактор и писател – професионалист. Само аз си знаех колко съм зает служебно и семейно, но нещо ме накара след малко да прибавя и себе си. "Добре – каза министърът – изпратете ми писмо с двете имена и ще го подпиша."

Веднага след срещата, възбудени и щастливи – такава възможност не се отваря всеки ден – извикахме Владо. Бях уверен, че ще приеме предложението.

– Не – рече той, – няма да издържа...

Чудех се как може да се откаже от такъв шанс – познанието е и храброст.

Оставах сам. Още същия ден написах молбата с едно име по-малко.

И може би така стана по-добре.

На другия ден, отивайки на работа, току пред входа на съюза срещнах Мая Вапцарова.

– Какво става? – запита ме тя. – Вярно ли е, че делото Вапцаров е дадено на "Литературен форум"?

Беше вярно, но бях толкова изненадан, че трябваше да мънкам – нали бяхме само четирима вчера: министърът, Марко, Свиленов и аз. Откъде е узнала Мая?

Разбира се, поизлъгах: тепърва ще го искаме и т.н.

– Кой ти каза? – попитах я.

И тя като мене смънка.

На 16 юли започнах четенето.

Жена ми ме изпроводи с: "И да внимаваш с Вапцаров!"

– Не бой се – казах ѝ.

В 12,30 ч. същия ден имахме среща в градинката пред министерството.

Излязох 10 минути по-рано. Уж гледам за нея, а мисля (в себе си) – няма я.

По едно време чувам да ме вика.

– А-а...

– Какво си се прегърбил? – пита ме тя. – Изглеждаш състарен...

А защо да съм изглеждал...

Уж бях храбър...

Петък, 17 юли 1992 г.

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Никой човек не притежава смелост, но кой да е може да хлътне в героизма слепешката, по невнимание, както се строполяваш в отвора на някой канал, зеещ посред тротоара.

Уилям Фокнър

Нито един ред от написаните досега не предизвика у мен вълнение (а само раз-(из)-следователска стръв) освен горните: заглавието и цитатът. В тях е цялостната ми теза, скритият конфликт между личността и времето – приживе и след смъртта, та чак до наши дни. А може би вълнението ми идва и от започването – началото на целия дълъг-предълъг текст, когото виждам обема, композицията, края дори, но не и точния размер – 400-500 страници. Пиша на пресекулки: чака ме труд, който върша за пръв път – множество справки и съпоставки, цитиране на спомени и документи, възможните изводи от тях, как би могло да е, преди да е + враждебността на ония, които с всички сили са участвали в създаването на един мит (те първи ще изпищят – бранейки го, бранят себе си), както и не по-малкото доволно потриване на ръце от ония, които поради новата политическа конюнктура са предварително настроени отрицателно към личности като Вапцаров и виждат всичко опростено. Допускам разочарованието и на едните, и на другите, но аз не мога да бъда като тях. Хем трябва да се пазя да не вземам отношение, хем не мога да не взема. В края на краищата няма как да се спася от себе си, няма как да не изложа една версия – моята. И макар че досега съм написал около 60 страници – по моему най-трудните и най-спорните, макар че започнах някак си отзад напред (според мен нормално, като имам представа от цялото), едва се съдържам да съм спокоен. Натискам химикалката максимално по листа, прокъсвам го почти, за да забавя вървежа ѝ. Такъв вид писане ми прилича на оглозгане на кокал от куче. Трябва така да обереш месото по него, че да не остане нищо за следващите кучета. Към същото се стремях в "Крах на митологията" – засегнатите да не могат да ми противопоставят нито един съществен аргумент освен емоции. Както впрочем и стори един от засегнатите – обвини ме в злоба и клевета. Първото е несъстоятелно (като изключим това начало, никога досега и във всичко, което съм написал, което ми предстои да напиша, не влагам никакви чувства). Те са преди това, когато се раждат идеите, мислите, но при самото им излагане аз съм хладен, бездушен дори, и за тази същностна черта на творчеството

споменава кой ли не – ще припомня само двамина – Чехов и Моъм. Та толкова по злобата. А колкото до клеветата – за нея има съд. Но да виниш в клевета е само кърфишек от страна на засегнатия, за да се прикрие някак си зад димната завеса на пушилката. Но може ли тя да замъгли и фактите, пред които и боговете мълчат.

Състоянието при писането ми напомня една изповед на Ивайло Петров в частен разговор, че цял живот иска да повярва в Бога, а не може. И аз искам да имам идоли, и аз искам да вярвам в митове – та то е и терапевтично средство за душата и нейните питания – но какво да правя, като съм свикнал да наблюдавам, изследвам и преди да им повярвам – мъча се да ги обясня. Разбрал ли си, не може да осъждаш и отсъждаш. Разбрал, разбираш, че не можеш да заемеш мястото на Бога, можеш само да прощаваш.

Ето, мъча се да извърша същото, приел доброволно риска да бъда наречен отново (както и стана) – митоборец. Надявам се, този път към митоборец да не се прибави и определението посредствен, защото сега все пак не става дума за конкретен баща, а за един друг баща – мита за героя – репродуциран безкритично от цяла кохорта писатели-неписатели негови събратя, които са имали лична изгода от това. Мит, на който е станал жертва и самият Вапцаров; мит, който ни пречи да гледаме на живота и човека естествено, нормално, без илюзии, като на място за най-отговорна изява на личността и безпощаден двубой. И за тази "изява" се иска сили, здраве, разум, почтеност, за да се потвърди екзистенциалната равностметка на приключването ѝ: "В края на краищата всеки човешки живот е един неуспех." – Ат. Далчев. Пък и то кой вярва в идоли, кой вярва в митове? Или наивникът, или праволинейният посредственик, или хитрецът циник, който едно говори, друго върши. Всички ние бяхме възпитавани, че единствено правилният път на развитие е революционният, а не еволюционният (загова с такава съпротива бе приеман "Българският Великден" на Тончо Жечев); че непременно трябва да има единство на живот и творчество, на личност и поведение, на думи и дела. Тъкмо на това единство се дължи в голяма степен така нареченото всенародно и международно признание на Вапцаров, тъкмо поради него сега пък му очукват ореола – днес то не влиза в припряно изгражданата нова ценностна система. А такава единство не всякога е възможно, не всякога е изпълнимо, пък и не е задължително, още повече че поначало поетът е двойствено същество. Да, но комунистическият постулат, догмата твърдят обратното. И върви се оправяй сега, върви се опитвай да излезеш просто човек, "да срутиш огромния / пласт от

лъжи, / който тежи / над този живот." – Н. Вапцаров. Да покажеш "простата (му) човешка драма" е все едно да се ровиш с голи ръце в бурени, в които най-много е копривата. Съотношението между представата, която е създадена за Вапцаров след 9.IX., и естествения му образ ми прилича на съотношението между запазеня оригинал на стихотворението му "Прощално" и вариантът, който се печата по първото му издание (1946 г.), за което се твърди, че имало и друг оригинал, но е изгубен по време на издаването. Това "изгубване" започва още през 1942 година, та до днес, и никой не вярва на очите си (екземпляра със саморъчния Вапцаров препис), а на оня екземпляр, който никъде го няма, който липсва и досега. Така оригиналът се губи завинаги, а остава копието, фикцията, остава митологията, която е толкова по-жива, колкото по се отдалечаваме от първоизточника. Всичко това, събрано вкупом, за мен е вторият разстрел на Вапцаров.

Веднъж той е разстрелян на 23 юли, 21 часа в Гарнизонното стрелбище (две години и няколко месеца преди 9.IX.), втори път – след 9.IX. – с всяка година, с почти всеки нов спомен и статия за него. И може би този духовен разстрел е не по-малко страшен от физическия.

Последният залп

бе на 23 юли 1992 година в "Дума", бр.175, стр.6 и 7. "Техниката на стреляне" е същата от стрелбището на "обновилите" се комунисти – всекидневникът на Българската социалистическа партия. Към старите стрелци са се прибавили и нови "доброжелатели": наред с проф.д-р Стоян Каролев, Бойка Вапцарова, Христо Радевски, Николай Шмиргела (те така са си "пушкали" четири десетилетия) на обща огнева линия, в техен стил – рубеж, ред по редом изпразват словесния калашник доц.Здравко Чолаков, ст.н.с. Катя Янева, вечно влюбеният (я в жена, я в презряла идея) поет Дамян П.Дамянов и поетът от най-новата надпартийна вече генерация, българо-съветският модернист Бойко Ламбовски, комуто, каквото бе позволено преди, същото е позволено и след 10.XI. Какво пък, нали повече от четири десетилетия не беше задължително естетичното да е етично, думите са с лебелни вратове, макар изпожулени, търпят всякакъв хомот.

Заглавил е Д.П.Дамянов нападателната си отбрана "Повторно убитият днес поет", без да подозира, че и той притуря скромна лепта към това, че доубива с убийците, а не възкресява. С двайсетина прилагателни шаблони, които не е трудно да ти хрумнат след десетилетна дресировка, той заключава, че част от сегашните управници (представители на "новозараждащия се днешен български фаши-

зъм"), и то "съмнителни литератори", чието падение е "ламтежа за власт", днес повторно убиват убития поет.

Де да беше така! Повторното убийство е заварен факт. Неволно го признава с "етюдите" си "Върхупоета, идолопоклонниците и онбашите" и Б. Ламбовски, само че като модерен поет той е над – едните и другите: идолопоклонниците – зер и тях не любим, но не любим и новите – онбашите. Да, но не може и сит вълк, и агне цяло, само пи може да е числото пи. Отговорът на въпроса не е в избора на различните "осветления": "кофите елей" преди и "няколкото кални пръсчици сега", а резултатна от тях, той е екзистенциално (а не идеолого-политически) много по-сложен. Спорно е дали неравенството е "извечен екзистенциален грях", или следствие на общественото несъвършенство – т.е. социален грях, което пък поставя под съмнение Бойковата теза "прости и вечни редове" ли са: "Аз имах другар..." и т.н.

Не бих казал като младия поет "И никой не може да ме убеди...", нито пък искам да го убеждавам, че не е така, защото убедеността означава предпоставеност, изключваща разсъжденияето и дискусията. И шом "знаем, че личността значи всичко" – както твърди той и се пита "дали са го знаели миналите, дали го знаят сегашните, дали ще го знаят всички бъдещи онбашии?", редно е да се запитаме защо не го е знаел Вапцаров, съдействиците му и пр.: защо да не са те "онбашите", а не миналите (все пак преди 9.ІХ. България е била парламентарна монархия), а не сегашните (днес сме парламентарна република), и как тогава някой може "да го убеди", че не върви така сърчно да се пакетират разнородни явления с определенията "всички" и "вечно".

По-скоро, ако бях на мястото на Ламбовски, бих бил благодарен на "днешните онбашии", защото те неволно го предпазиха от предначертания шанс да стане "вчерашен онбашия" (както си бе предопределено за почти всеки завършил института за поети "Максим Горки") и му отвориха пространство да е свободен и независим артист – борец срещу "всички онбашии".

Въздух и празнодумия, равностепенни на безпочвени заклинания, са определенията-заглавия "Гримаси на бездуховността" от доц. Здравко Чолаков и "Неграмотно и безсъвременно" от скулптора Николай Шмиргела: неизживяно сектантство в координатната система на кормиловския спор – "Когато искаш да се докараш, като съчиняваш "спомени" на Христо Радевски (за него би било по-редно да си доспомни дали "изданието от 1946 г. подготвих по машинопис, но никак не мога да си спомня имаше ли и ръкописи в тях", защото така ще се изясни спорът за оригинала на "Прощално" – Б. Вапцарова си

спомня "че му го е дала" – и по този начин Радевски ще изпълни докрай дълга си към Вапцаров, ще го защити по достойнство).

Не излизат от обсега на познатия сантимент интерпретациите и заглавията на ст.н.с.Катя Янева "Вапцаровата вяра", на проф.д-р Стоян Каролов "Любов дейна към човека" и на Б. Вапцарова "За него – животът – направил бих всичко..."

Днешният човек иска повече. Той иска истината. Днес митът Вапцаров, всичко свързано с него – живот, творчество, личност, истини и измислици – е изправен отново до стената. Не за втори, за трети разстрел: как и защо вярата, мечтата – горивото за "взривната ракета" на бъдещето, се превърнаха в по-страшна и жестока действителност от онази, срещу която си се борил? Как представата за най-хуманния строй, осъществена в живота, се превърна в своята противоположност: къде бяхме ние през всичките тези години, на какво сме служили – на измислици, на кухи фрази или на съкровено в нас: били ли сме личности или безчетни аноними от колектива, безлична маса в масата, нищо в нищото; доколко сме мислили със своите и доколко с чуждите глави: мислили ли сме изобщо; кое е автентичното и кое наслоеното в нас? Въпросите са трудни, отговорите още повече. В гърдите ни отново е "опрян за стрелба на времето" – но за щастие не "барутно" – пистолетът – по израза на Вапцаров. И пак по негов израз не върви да "шикалкавиш", да "усукваш". Ние сме пред собствения си съд и пред съда на историята. От опита си, от преживяното досега трябва не да искаме от нея – а да дадем на ония, от които историята е взела, за да минем през собственото си очищение, да се почувстваме отново човеци. И в този висш акт на самопречистване и самопознание са нищожни дори категориите вина и невинност, защото никой не е безгрешен, нямаше как да бъде безгрешен, и не може току-така да хвърля камък. Както бяхме заедно в греха – все едно доброволно или по принуда – така трябва да сме заедно днес, когато излизаме от него. Само това е пътят към новото ни човешко съжителство, последната ни изходна възможност. И в него никаква вяра не ще ни помогне – тя е принцип на комунистическото общество, а само разумът ("а ти, боже на разума"), трезвостта и анализът. И не може да не боли, ако още сме човеци.

*Тъй както малките деца разлистват
и почват с картинките – от края,*

така и ние трябва да се прелистим-разлистим, да препрочетем страниците – отзад напред, – но не за да "помечтаем за бъдещето", а

да опознаем и разберем миналото. Актът на опознаване е и акт на самопознание, повторно рождество, но вече из самите нас.

Двудеинството слово и дело, набивано в главите ни със силата на двудеинството на чука и сърпа от официалната идеология и критика, сега си отмъщава: първо на поета, после – на нас, а от нас – пак на него. По-заплетено и от неразвързваем гордиев възел е разплитането му.

Как да помирим – или разделим – антиномичните съставки в случая Вапцаров: като лирик – хуманист, като гражданин – конспиратор (някои казват и терорист); по социален произход – заможен, по поведение – защитник на бедните; роден и израснал в семейство, приближено на двореца, а антимонархист; патриот, а служещ на кауза, подчинена на чуждо разузнаване; интернационалист, а македонски националист; човеколюбец, а съучастник в унищожението на определена социална категория човечи; възпитан в евангелски добродетели, а нарушаващ ги в името на комунистическата идеология; певец на човешкото братство, а намиращ сред него врагове; враг на врага, а приятел на враговете му, които са най-големите врагове на индивидуалността; отстояващ личността си, а отричащ личността ("Какво тук значи някаква си личност"); борец за хармония, а съмишленик на хаоса; противник на властта, а борец за нова; отхвърлящ насието в поезията си, а служещ си с неговите средства; готов в името на живота да влезне във взривна ракета, да направи всичко, а носач на взрив за взривяването му; поданик на държава, която му дава законни права, а извършител на противодържавна дейност.

Всички тези антиномии имат примирително обяснение и привидно единство от гледище на комунистическата идеология, но не и на общочовешките стойности. Основателна е мисълта на Сабина Беляева: "Но за всичко това би могло да се разиска с подобаваща компетентност едва след разсекретяването на архивите по дело № 585/1942." – "Литературен форум" бр.31/1992 г.

Делото е разсекретено. Тъкмо то е предмет на и коректив чрез този документален роман-разследване. Роман, защото и в една само съдба са преплетени още безброй съдби и личности; сам по себе си роман е всеки човешки живот – с акта на самоосъществяването си той се самонаписва. И понеже не претендирам за "подобаваша компетентност", ще изложа фактите от архивите в контекста на досегашните публикации за Вапцаров, а "компетентността" ще оставя за читателя. Аз съм само един съпоставител-ретранслатор между непознатото-неизвестно и известното-познато.

И вече ще можем да си отговорим по жертван ли е от своите, или се е самопожертвал Вапцаров; в какво е отстъпил от себе си и в какво

не: доброволно или под натиск е дал показания; как се е държал по време на следствието и процеса; кое е героично и кое човешко; що е смелост и що е страх; кое е истина и кое измислица; реалност и мит, факт и фикция; има ли разминаване между личност и идеал, между идеал и действителност, между слово и дело?

И на безчет още въпроси, чиито отговори нямаме право да класифицираме с лека ръка – не само заради Вапцаров (ами ако бяхме на негово място?! – заради себе си.

Инак как ще продължим да бъдем човечи.

И в това е третият разстрел, пред който наравно с Вапцаров сме изправени и ние. Всички.

Бог да ни е на помощ!

П.П. След "Третият разстрел" за Вапцаров вече не може да се пише както досега.

13-14.IX.1992 г.

(ИЗ ДНЕВНИКА)

На 13 юли помолих Свиленов да звънне отново на секретарката на министър Соколов – все още не идваше разрешението отговор на молбата ми да ползвам архива по дело 585/1942. На 14 юли следобед секретарката ми позвъни сама: получено е разрешението с подпис на министъра. Още утре мога да ида с паспорт в приемната на ъгъла на "Шести септември" и "Гурко". Утре не мога – отговорих, но в другиден – в четвъртък, 16 юли "съм там".

На 16, в 9,50 ч. – пет минути след уговореното време, бях там. Дежурният старшина ми каза да се обадя по вътрешния телефон в читалнята. Нямахше никой. Тогава взе да звъни където трябва сам: разрешението било при него. И то още от 7 юли. Даден ми пропуск и влязох през централния вход, "до львовите". Показа се, че библиотекарката била на кафе. Полицията ми препоръча да се поразходя. Отскочих до Военноиздателския комплекс "Св.Георги Победоносец" – и какво да сторя – пих и аз едно кафе.

Към 10,15 часа бях отново на пропуската – библиотекарката се върнала. Влязох в читалнята.

Вълнението ми се усили: все пак бях първият след 10.XI., който се докосва до цялото дело.

Преди да ми даде осемте тома, библиотекарката ми връчи правилника за ползване на архива. Той е от 1991 г. и е подписан от предишния министър. Попъних подадения ми формуляр и получих делото. От разговор с Костадин Кюлюмов във в. "Поглед" знаех, че преди мен делото е проучвано от Георги Марков. Разгърнах папката на том I. В справката – кога, кой, за какво е ползвал този том – нямаше името му. Четеше се ясно единствено името Г.Маголев. В справката на том II видях името и подписа на Георги Марков – може би единственото писмено свидетелство от него в архива на МВР – с дата 6.II.1969 г., "за написване пиеса, извлечения 149 стр.". За същата цел